

Joan Fuster a les revistes catalanes de l'exili. Dos textos a tall d'exemple

SANTI CORTÉS

Les col·laboracions de J. Fuster a les publicacions periòdiques catalanes de l'exili s'originaren arran d'un fet purament accidental. El 1949 arribà a la redacció de *Verbo* — (Alacant 1946-1958) els quaderns literaris en castellà fundats i dirigits per ell mateix i Josep Albi— un exemplar de la *Revista de las Indias*, editada pel Ministeri d'Educació Nacional de Bogotà, amb què la publicació alacantina mantenien relacions d'intercanvi.¹ Aquesta *Revista de las Indias*, dedicada a la difusió de les lletres i la cultura del país, donava cabuda als intel·lectuals fugits de la guerra civil espanyola refugiats en territori colombià. Un d'ells, el mallorquí Francesc de Sales Aguiló, havia publicat al número 109 (maig-juny 1949: 97-102) l'article «Mireya cumple noventa años», en recordança de la primera edició del poema de Frederic Mistral, que impulsà la determinació de Fuster de lligar correspondència amb l'autor i connectar de pas amb el món de l'exili. Clar que l'evocació

mistralenca incloïa al·lusions a Marià Aguiló, a Pompeu Fabra, a Mireia: «símbol de la Renaixença provençal», al redreçament de la llengua catalana, als pobles que perseveren en la restauració de la seua cultura. Tot un seguit de referències que motivaren aquest desig de diàleg amb els intel·lectuals catalans desterrats, així que el 2 de desembre del 1949 enviava la seua primera carta al professor mallorquí.²

Les raons per què va decidir-s'hi les explicarà posteriorment (Sueca 5-III-1950, Fuster 1991: 163-164) a l'editor Avel·lí Artís i Balaguer a qui Aguiló l'havia adreçat perquè era qui millor podria complaure les seues expectatives. Ben cert que l'escriptor palmèsà no estava en condicions de satisfer el nostre escriptor ja que a Colòmbia els exiliats no havien pogut editar premsa literària en català, però li proporcionà notícies valuoses que refermaren encara més l'afany de Fuster. Notícies en primer lloc sobre el restabliment de ponts amb l'interior, en concret amb Francesc de B. Moll amb qui mantenia relacions epistolars, i amb l'historiador Miquel Batllori, en viatge d'estudis a Amèrica, amb qui s'havia retrobat presencialment.³ Notícies

¹ *Verbo* era distribuït en vint-i-tres països de forma que no era aquesta l'única publicació d'ultramar tramesa a la redacció. N'hi arribaven d'Argentina (*Unicornio*), Brasil (*Novo Mundo*, *Gazeta de Limeira*), Costa Rica (*Repertorio americano*), Cuba (*Orígenes*), Guatemala (*Viento Nuevo*), Perú (*Las Moradas*), etc. Així mateix, del Marroc (*Al-Motamid*), Itàlia (*Quaderni Ibero-Americani*, *Ausonia*), Portugal (*Sísifo*) i de l'estat: León (*Espadaña*), Madrid (*Punto*), Santander (*La Isla de los Ratones*), Donostia (*Egan*, *Norte*), Palència (*Nubis*), Vigo (*Mensajes de Poesia*), etc.

² La correspondència amb Aguiló fou minsa, tot just cinc o sis cartes, amb l'inconvenient que les de Fuster no s'han conservat.

³ Tots dos l'informen complidament de la represa editorial i literària a les Illes, de la continuïtat del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, del reviscolament valencià i de l'entesa entre els escriptors valencians i balears.

també sobre la creació d'un Patronat de Cultura Catalana a Bogotà, sobre l'existència de catalanòfils colombians traductors de poesia,⁴ sobre les seues pròpies actuacions com a editor d'unes *plaquettes* confeccionades amb l'objectiu de difondre l'obra dels principals poetes mallorquins en terres americanes.⁵ I notícies, finalment, sobre les revistes dels exiliats catalans a Mèxic —*Lletres* d'Agustí Bartra, *Quaderns de l'exili* (ja extinta) i *La Nostra Revista*, de l'esmentat Artís i Balaguer— on podria enviar les col·laboracions pròpies i dels companys. Aguiló va tenir també l'encert de remetre-li targetons de les activitats de promoció de la cultura catalana realitzades pel Patronat, així com el *Llibre dels Jocs Florals* celebrats el 1945 a Bogotà i exemplars de les *plaquettes*. Tot plegat no féu sinó créixer la curiositat d'un jove delerós d'eixir-se'n d'aquell ambient constret i amenaçador de la postguerra franquista, de buscar horitzons alternatius als proporcionats per *Verbo* (la publicació

en castellà sobre literatura espanyola que havia contribuït a fundar), de sumar-se al moviment intel·lectual i patriòtic català de l'exili, de fer conèixer la literatura més valuosa produïda en terres valencianes i de testimoniar no sols l'esplet d'una nova «renaixença valenciana» sinó la catalanitat del poble valencià.

En el moment d'escriure aquella primera carta al professor Aguiló, Fuster amb prou feines té obra publicada en català: bàsicament uns quants poemes esparsos, dos quaderns poètics (*Sobre Narcís* 1948, *Tres poemes* 1949) i un llibre de poesia (*Ales o mans* 1949); conseqüentment en els cercles literaris valencianistes és més conegut com a poeta⁶ que no com a estudiós tot i que ja s'havia interessat per la història de la literatura, més exactament per la producció poètica local dels darrers anys. Em referesc als articles «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana (1920-1944)», «Notícia de tres poetas de Valencia» i «Poesia valenciana actual»,⁷ tres treballs, no per embrionaris

⁴ Principalment José Vargas Tamayo, Nicolas Bayona Posada i Octavio Amórtegui Rojas. El primer inclogué a la seua antologia *De los jardines de Mallorca, Cataluña y Valencia* (Bogotà, 1957) traduccions de M. Costa i Llobera, J. Alcover, M. A. Salvà, J. Maragall, J. Carner, F. Casas Amigó i T. Llorente. El segon traduí J. Verdaguer i part dels noms ara mateix esmentats. I el darrer col·laborà en l'opuscle d'Aguiló dedicat a la poetessa M. A. Salvà amb diverses traduccions.

⁵ Alguns d'aquestes obretes publicades en versió catalana i traducció al castellà foren *Gabriel Alomar, el futurista* (1949); *Miquel Costa i Llobera: Oda als Joves* (1949); *Maria Antònia Salva, poetessa de Mallorca* (1950); *B. Rosselló-Pòrcel, català de Mallorca* (1951); *Miquel dels Sants Oliver, poeta i humanista* (1952); seguides d'altres dedicades a Joan Alcover.

⁶ Veg. els articles de C. Salvador: «Un nuevo poeta» (*Las Provincias*, 10-V-1947) i «El mito de Narciso en la poesia valenciana» (*Verbo* 11, abril-maig 1948: 28).

⁷ Publicats respectivament a l'*Almanaque de la Provincias para 1945* (1945: 393-396) i als números 2 (abril-maig 1946: 10-12) i 14 (gener-febrer 1949: 28-29) de *Verbo*. Més tard n'apareixerà un tercer: «Sobre la literatura valenciana contemporànea» (*Claustro* 2, València 1950), en què reelabora i amplia els anteriors amb informacions afegides sobre teatre i narrativa. En un article anterior, centrat en poetes autòctons, havia posat el focus en la poesia patriòtica de caràcter englantínesc d'Enric Duran Tortajada (*Verbo* 7, maig-juny 1947: 28). Es tracta de treballs preparatoris que donaran peu a la seua *Antologia de la poesia valenciana* (1956) amb el corresponent estudi preliminar.

poc o no gens reeixits,⁸ on apareixen prou de les aptituds crítiques apuntades a *Verbo* i retrobades als papers de Mèxic.⁹ Ara bé, el fet a ressaltar és que no sols s'ha revelat com un profund coneixedor de l'obra i l'ambient cultural de les generacions poèti-ques valencianes precedents i de la pròpia, sinó que el veiem ja com un col·laborador imprescindible de les publicacions dels exiliats per l'experiència crítica adquirida, per la validesa d'aquells estudis valencians pri-

⁸ En el primer examina la producció de les dues promocions poètiques prèvies a la seua —les de 1909 i 1930— sense cap condescendència, amb la vista posada en la modernitat, les innovacions, l'originalitat, l'allunyament del tòpic paisatgístic, les qualitats intrínseques, i tot amb la seguretat que li atorguen tant la seua competència com a literat com el bagatge de les seues lectures. En el segon s'acosta a la producció de tres dels poetes (E. Duran Tortajada, Carles Salvador, Xavier Casp) més fecunds de postguerra. I en l'últim s'ocupa breument de la poesia de Casp per a la qual reclama un estudi més rigorós, que ell mateix mamprendrà en un dels primers lliuraments a LNR. Altres articles fusterians significatius d'aquella primera etapa com a escriptor en vernacle és el titulat «Subvencionem la literatura» (*Almanaque de la Provincias para 1949: 200-202*): un text il·lustratiu de la seua preocupació per la normalització de les lletres catalanes al País Valencià en un moment en què fa part del «Grup Torre», de X. Casp i Miquel Adlert, és a dir, del grup que iniciarà a la postguerra la modernització de la literatura del país i el restabliment de relacions amb intel·lectuals de les Illes i el Principat. Signat amb el pseudònim «T. Blanch» (emprat repetidament a *Verbo*), denuncia la discriminació en matèria d'ajudes institucionals de què és objecte la creació literària en vernacle. Al País Valencià, constata, no existeix «un ambient literari normal» i cal instaurar-lo en profit de la nostra supervivència cultural mitjançant el mecenatge i la creació de premis amb el compromís real que les obres guardonades s'hi difonguen. Aquest és un text interessant per partida quàdruple, perquè reclama mesures efectives de suport a la promoció i coneixença de les lletres valencianes, perquè critica la política dels jocs florals ratpenatistes amb una assignació de temes sovint amb preferència per l'arqueologia i una concessió de premis no sempre transparents, perquè lamenta la despreocupació amb què la societat valenciana es mira la literatura autòctona i perquè a l'escriptor (poeta, narrador, assagista, dramaturg) li és menester, com a qualsevol altre ofici o dedicació artística o acadèmica, «l'estudi, el treball, l'estímul» i naturalment els «dinners». Sobre la importància dels premis com a al·licient per a la creació i la dinamització de la vida literària insistirà en altres avinenteses.

⁹ Per bé que en una de les lletres al poeta català A. Bartra (Sueca 14-XII-1950; Fuster 1998: 90) confessa la seua incapacitat per a l'anàlisi de textos: «jo no sé fer crítica literària, ni vull. En moltes ocasions em costa escriure sobre llibres i autors, i quasi sempre procure eixir del pas amb consideracions impersonals i d'estudis més o menys encertades», el fet és que les ressenyes, els assaigs literaris, les múltiples observacions crítiques publicades a *Verbo* i els estudis valencians adés esmentats el contradueixen radicalment. Tal afirmació responia, potser, a una manifestació de prudència aclaparat per l'admiració envers la potència i originalitat de l'obra bartriana i al dubte, probablement, de no saber-se lúcida en la comprensió dels poemes comentats. En tot cas, no calia perquè ja n'havia demostrat amb escreix els dots i la sensibilitat interpretativa, com també la possessió d'una vasta cultura literària i la vàlua dels treballs publicats en aquell paper alacantí, on féu tots els papers possibles: crític, historiador, assagista, cronista, antòleg, comparatista, polemista. El rodatge a *Verbo*, li «havia servit —escriu Antoni Furió (1995: 11)— no sols per a trencar la mà, per a afinar les seues maneres i els seus recursos estilístics, sinó també per a començar a concretar les seues preocupacions literàries i per a anunciar bona part del repertori temàtic que més tard desenvoluparà en la seua col·laboració periodística» (veg. també Ribera Llopis 2005: 123-135). Allò cert, és que abans d'entrar en contacte amb l'exili, Fuster acabava un volum de coneixements veritablement extraordinari i un subtil sentit crític: si agafésem qualssevol dels articles de *Verbo* comprovaríem una formació humanística de primera pàgina (i no únicament en qüestions poètiques, sinó cinematogràfiques i pictòriques) i una aguda mental impressionant. Els seus textos són una mina de noms, obres, referències, comparacions, matisos, indicacions per a estudis futurs i judicis que en denoten les hostilitats o preferències. De més a més, aborda temàtiques d'una gran varietat: els límits del moviment surrealista, els problemes literaris en les adaptacions cinematogràfiques, la influència de la literatura europea en la hispano-americana sense parangó a la inversa, la poesia catòlica espanyola dels quaranta, etc. De fet, se'ns revela com un estudiós amb un nivell d'interessos expansiu, obert a la coneixença de literatures diverses: espanyola, catalana, europea, hispano-americana, i no sols és un lector insaciable de productes literaris sinó de tractats d'història, art, filosofia, psicoanàlisi, etc.

merencs i pel coratge¹⁰ i talent de les lletres trameses a Amèrica.

En aquestes cartes, Fuster fa palés l'atractiu que sent per l'exili i la necessitat que té de relacionar-se amb normalitat i llibertat amb els escriptors transterrats, alhora que reclama llur atenció envers el ressorgiment cultural valencià, proclama l'adhesió a la causa del patriotisme catalanista, tot coincidint amb els principis ideològics de les revistes que l'acolliran, i anuncia la seua total disponibilitat a cooperar en qualsevol dels aspectes en què podrà ser d'utilitat, això és, com a corresponsal, com a corresponent, com a participant actiu en la tramesa d'articles propis i d'altri i com a «agent comercial» fins i tot.¹¹ En aquest sentit, la seua aportació no va limitar-se al lliurament de

textos personals, ans féu d'intermediari i n'envià dels companys més propers (Maria Beneyto, Jaume Bru Vidal, Francesc de P. Burguera, Xavier i Vicent Casp, Josep Iborra, Josep Mascarell, Josep Sanç Moia, Sanchis Guarner, Enric Valor, Joan Valls). De més a més, dins l'àmbit de la resistència valencianista fou la cara visible de la relació amb els lletraferits catalans bandejats,¹² el transmissor de notícies de les activitats culturals de l'interior i el proveïdor de llibres valencians, tant a l'Avel·lí, propietari de la llibreria CIDE (Compañía Impresora y Distribuidora de Ediciones), com a Ramon Fabregat, impulsor també a Mèxic d'un negoci de distribució de llibres.

Doncs bé, el Fuster d'aquells primers estudis valencians i les primeres missives a

¹⁰ «Coratge» perquè d'interceptar-li els escrits li haurien sobrevingut represàlies duríssimes. Per poc que en repassem els textos trobem aspectes que la censura no hauria tolerat. L'article «Cataluña desde Colombia» (*Verbo* 18, agost-setembre 1950: 27-28) conté afirmacions que els guardians del règim podrien haver catalogat com a subversives: la terminologia emprada, les idees expressades, les crides a reconstituir la nacionalitat catalana, etc., tot sumat podria haver-li reportat greus conseqüències. I no cal parlar-ne dels interlocutors: Riera Llorca, sense anar més lluny, havia militat en organitzacions de signe comunista: fou militant del PSUC, i els anys trenta havia estat redactor de les revistes *L'Opinió*, *La Rambla* i *Justícia Social*. Aguiló fou un nacionalista de pedra picada, militant d'Esquerra Republicana Balear. Artís i Balaguer fou un editor i publicista, membre destacat de l'Agrupació Professional de Periodistes, creada per la UGT. Tots ells i Bartra (milícia de la República): els seus primers i principals interlocutors fugits, eren persones amb una trajectòria intel·lectual i un historial d'esquerra rellevants. I per adobar-ho del tot, el PB no sols era políticament pancatalanista sinó que defensava una ideologia socialitzant.

¹¹ A la carta a l'Artís i Balaguer (Sueca 5-III-1950; reproduïda en Fuster 1991: 164, 1993: 16 i 1998: 64) escriu: «Si necessitàveu alguna cosa de València —notícies, algun llibre, col·laboració, el que us calga—, no dubteu a adreçar-vos a mi, per tal com serà, a mi i als meus companys de tasca literària, un plaer poder-vos-ho servir». A la resposta, signada no pel destinatari, sinó per Riera Llorca (Mèxic, 16-III-1950; reproduïda en Fuster 1991: 165 i 1993: 17), en qui l'editor havia delegat, hom acceptava l'ofertament: «Com a col·laboració podeu enviar, vós i els vostres companys, articles, contes, poemes... El que us sembli! Com a informació, notícies sobre totes les activitats dels patriotes valencians, de la mena que siguin». I vist que l'Artís i Balaguer disposava d'un servei de llibreria, Riera Llorca li proposava que fes de comercial i li trametés cinc exemplars de cada títol dels llibres més recents publicats pels escriptors valencians coetanis.

¹² Fuster, per circumstàncies diverses, va comunicar-se epistolament —ultra Aguiló, Artís, Riera i Bartra— amb Domènec Guansé, Ramon Fabregat, Miquel Ferrer, Josep Roure Torrent, Xavier Benguerel, Abelard Tona Nadalmai, Pere Pi Sunyer, Linus Moulines, Josep Monfort Segura, Manuel Alcàntara Gusart, Ramon Peypoch, Celestí Morlans, Pelai Sala, Cristià Aguadé, Odó Hurtado, Francesc Salvat i Francesc Farreras Duran. Aquesta correspondència està recollida i anotada a Fuster (1998).

Amèrica se'ns presenta, dèiem, com un intel·lectual àvid de transcendir el localisme i la mediocritat literària de la València dels quaranta, de desprioritzar les implicacions amb les lletres espanyoles, d'establir un diàleg fluït amb els escriptors catalans de l'emigració antifranquista, de corroborar «el fet antidiferencial» dels països de parla catalana. I va tenir sort perquè aquella successió inicial de corresponsals va dur-lo a fi de comptes a Vicenç Riera Llorca (llavors secretari de redacció de LNR, amb qui Fuster mantingué una comunicació copiosa i altament interessant) i tot seguit a Agustí Bartra amb els qui va entendre's aviat i dels qui va rebre tota mena d'atencions: «La vostra persistència en el conreu literari de la nostra llengua —li deia el primer (Mèxic 16-IV-1950, Fuster-Riera Llorca [Ferrer-Pujadas] 1993: 21)—, en circumstàncies tan adverses, és admirable i mereix que sigui encoratjada». Tant va ésser així que li obriren de bat a bat les portes de *La Nostra Revista* (LNR) i del *Pont Blau* (PB), li editaren el seu primer llibre en prosa: *La poesia catalana fins a la Renaixença* (Edicions Catalanes de Mèxic 1954), li concediren premis en els certàmens florals de l'exili i li costejaren el seu primer viatge a Barcelona a fi de presentar-lo davant els intel·lectuals catalans de la represa. Certament, tot açò fou possible perquè se n'adonaren aviat de la seua intel·ligència penetrant, de

la immensa capacitat de treball, de la seua constància, de la categoria dels seus escrits i de les seues inequívokes conviccions militants. Siga com vulga, el Fuster que escriu a l'Aguiló no és cap diletant sinó un professional bregat en la crítica i la historiografia literària (més immers aleshores dins el sistema d'una literatura aliena: l'espanyola, que no a la pròpia),¹³ amb desenes d'anotacions crítiques i assaigs en castellà sobre escriptors espanyols i hispanoamericans, que està al corrent de la producció del seu temps, que demostra una vocació literària i una capacitat lectora exorbitants, que és capaç de citar en un mateix text noms i obres de les més diverses literatures, èpoques i procedències, que s'embarca en polèmiques o en desferma; i que, com a codirector de *Verbo*, coneix bé els procediments per a l'elaboració de revistes.

Amb el temps la seua reputació, decreixent en l'àmbit literari castellà, augmenta altrament en el de l'exili català i, lògicament, de la resistència interior. Foren molts els que revisaren la seua obra, en comentaren les idees, en reconegueren l'autoritat i expressaren el convenciment d'una gran descoberta. Riera Llorca, per exemple, escriu «Una veu valenciana» (LNR 55-56, juliol-agost 1950: 186-187), entorn d'aquell article fusterià de 1950 en què reclama més comprensibilitat i eficiència envers la reunificació nacional dels països de llengua ca-

¹³ Les vinculacions de Fuster amb la literatura castellana les ha examinades Ribera Llopis (ibíd.: 123-145). Són els seus començos en què no va faltar tampoc l'elaboració d'antologies com la del surrealisme espanyol (*Verbo* 23-25, febrer 1952) i una d'inèdita sobre poetes espanyols de postguerra, projectada en tres volums.

talana; Miquel Ferrer redacta «Joan Fuster i la integració nacional catalana» (PB 121, febrer 1963: 34-37), on insisteix en les acusacions fusterianes contra el catalanisme restrictiu, mancat d'una perspectiva solidària amb el País Valencià i les Illes Balears; Aguiló tradueix al castellà l'article «Agustí Bartra, un poeta humanista» per a la revista bogotana *Espiral* (1953);¹⁴ Josep M. Miquel Vergés i Ramon Xirau ressenyen els poemaris *Sobre Narcís*, *Ales o mans* i *Va morir tan bella (Cinc invocacions)*; Francesc Farreras Duran, Josep Roure Torrent i Domènec Guansé glossen el fascicle *La poesia catalana fins a la Renaixença*, i tots, per descomptat, realcen la intensitat expressiva dels poemes i la claredat expositiva dels estudis literaris, reblits d'opinions i judicis suggerents.¹⁵ De la mateixa manera, el ressò assolit a dins fou extraordinari. Maurici Serrahima escrigué la recensió d'*El descrèdit de la realitat*; Miquel Arimany, amb motiu de les dues anades de Fuster a Barcelona els anys 1954 i 1958, comentava en «Fuster entre dues vingudes» els poemaris i llibres d'assaig del nostre autor publicats entremig; Rafael Tasis, repatriat el 1948, en «Situació de Joan Fuster»: una

aproximació crítica i biogràfica de gran interès, el defineix com «l'esperit més obert i més intel·ligent que ha donat, de segles ençà, l'antic Regne de València»;¹⁶ finalment, la «Biblioteca Selecta», de Josep M. Cruzet, va encomanar-li el pròleg de *Màrsias i Adila* (1957). Sens dubte, a aquell jove volenterós, que s'endinsava en l'òrbita de l'exili amb propostes agosarades, una intel·ligència fora del comú i una prosa d'una factura admirable, no li va costar gens guanyar-se la consideració de tothom implicat en la reconstrucció històrica total dels nostres països.

* * *

Les seues col·laboracions a la premsa catalana de l'exili s'estenen al llarg d'un període de més de vint anys. S'inicien a LNR i continuen al PB. De textos fusterians, n'hi ha, d'afegitó, a les revistes catalanes *El Poble Català* (Mèxic), *Ressorgiment* (Buenos Aires), *Las Españas* (Mèxic), *Espiral* (Bogotà), Catalunya (Buenos Aires), *Revista de Catalunya* (Mèxic) i a les valencianes *Terra Valenciana* (Montevideo) i *Senyera* (Mèxic), si bé en aquests papers, tret d'al-

¹⁴ Aquest mateix article fou publicat al número 4 de la *Revista de la Universidad de México* (1955: 26-28).

¹⁵ De l'anàlisi de D. Guansé, la més lúcida, extraiem els paràgrafs següents, els quals clissen perfectament l'estil i intencions del nostre escriptor: «Joan Fuster —anota el crític català (Fuster 1998: 407)—, més que l'autor simplement informatiu, en sembla l'assagista que medita constantment sobre els temes que proposa, i ací i allà, fa anotacions ben personals [...] hom no pot deixar de lamentar-se que a cada pas la seva ploma i el seu pensament, la seva erudició i competència (inclús diríem la seva avidesa d'escriptor), s'hagin hagut de retenir en unes limitacions que l'engavanyen. I si realment el seu treball, tal com ell vol, estimula el lector a acostar-se amb més detenció a l'estudi del vers clàssic, deixa frustrat el desig de conèixer amb més amplitud les idees del comentarista».

¹⁶ Textos publicats respectivament als PB 35 (setembre 1955: 306-308), 69 (juliol 1958: 222-225) i 126 (octubre-desembre 1963: 194-198).

gun cas puntual, no foren col·laboracions trameses directament per l'autor, sinó reproduccions de poemes, articles, aforismes o capítols de llibres extrets generalment del PB i circumstancialment de *Serra d'Or*.

Els textos fusterians publicats al continent americà s'encetaren doncs a LNR, en concret als números 52-53, 55-56 i 59-60, tots de 1950, amb un primer lliurament de quatre extractes del poema «Criatura dolcíssima» i tot seguit de tres dels treballs més significatius de les seues preocupacions d'aleshores: 1) la inclusió del País Valencià en el projecte d'una catalanitat inclusiva i global («València en la integració de Catalunya»), 2) la cavil·lació entorn una sèrie de qüestions —en aquest cas la visió i presència del «nu» i del «diàleg» en les diferents civilitzacions i etapes cronològiques—, les quals no sempre han suscitat l'interès dels filòsofs de la història i tanmateix són il·lustratives dels canvis culturals («Detalls d'una decadència»), i 3) la reinserció de la poesia valenciana de postguerra dins la general catalana mercé a l'actitud literària del seu representant més capdavanter («Valors nous als Països de Llengua Catalana. Xavier Casp»).¹⁷ Tres aportacions, cadascuna d'elles unida a línies de treball característiques de la seua producció: la reflexió política, l'especulació assagística i la història literària.

Els treballs a LNR, però, es limitaren als indicats perquè en iniciar-se la publicació del PB, sota la direcció de Riera Llorca, Fuster hi traslladà les seues col·laboracions. En aquest paper la seua aparició és contínua; de fet, és un dels articulistes amb més textos publicats, al voltant d'una setantena distribuïts en formats i finalitats diferents. En un treball anterior (Cortés [Fuster] 1991: 25) vaig classificar-los en «Recensions», «Polèmiques» i «Articles». Les primeres, les més nombroses, s'ajusten a l'objectiu del PB, en tant que revista literària, d'informar els lectors sobre les aparicions bibliogràfiques recents. Fuster ben aviat s'implicà en la crítica de llibres procedents d'editorials de dins (Aedos, Alpha, Aymà, Barcino, Moll, Selecta, Teide, Torre), de l'emigració (Proa) i de l'estranger (Portugália Editora), així com d'autors autòctons i forans (el professor andalús Jesús Pabón, la novel·lista francesa George Sand, el literat hindú Rabindranath Tagore, l'hispanista anglès Geoffrey W. Ribbons) i tant de poetes, narradors i dramaturgs com d'historiadors i erudits. Entre els primers hi ha els valencians Vicent Andrés Estellés i Enric Duran i Tortajada, el mallorquí Jaume Vidal Alcover i els catalans Clementina Arderiu, Josep Carner, Joaquim Folguera, Tomàs Garcés i Oleguer Huguet. Entre els novel·listes Maria Aurèlia Capmany, Joaquim Casas, Eudald Duran Reynals, Josep

¹⁷ D'altres valencians exiliats i de l'interior, participants a LNR foren X. Casp, Rafael Altamira, Ernest Guasp, Alvar Pasqual-Leone, Carles Esplà, Juli Just, Enric Soler Godes (sota el pseudònim de «Fadrell», nom d'una de les partides municipals de Castelló de la Plana, la seua ciutat natal).

Maria Espinàs, Joan Oller i Rabassa, Josep Pla, Joan Puig i Ferrer, Ramon Reventós i Maurici Serrahima. Entre els autors de prosa no imaginativa (manuals, memòries, estudis biogràfics) Sebastià Juan Arbó, Joan Ruiz Calonja, Agustí Esclasans, Josep Ferrater Mora, Manuel de Montoliu, Pere Ribot, Josep Maria de Sagarra, Carles Soldevila i Rafael Tasis. Per últim, entre els antòlegs, traductors i dramaturgs Leandre Amigó, Isidre Clopas Batlle, Marià Mament, Antoni Ribera-Manuel de Seabra, Pere Ribot i de nou C. Soldevila com a autor teatral. Aquesta activitat ressenyística, iniciada a *Verbo*, continuada als papers de l'exili i mai no abandonada després, és de vital importància en la trajectòria del nostre autor. Li serví per conèixer en profunditat èpoques, contextos, moviments, antecedents, motivacions, obres, autors¹⁸ i constituí en alguna mesura el punt de partença de projectes més ambiciosos com ara el manual *Literatura Catalana contemporània* (1972).

Els «Articles», tot just depassen la dotzena. S'ocupen preferentment de literatura

antiga, a diferència de les recensions. En una primera classificació podríem agrupar-los en 1) estudis sobre autors clàssics, 2) aproximacions a escriptors contemporanis i reflexions al voltant de la literatura catalana i 3) textos de faicó més genuïnament assagística. Entre els primers hi ha els dedicats a les principals figures valencianes medievals (Joanot Martorell, Ausiàs March, Joan Roís de Corella, Jordi de Sant Jordi, Jaume Roig, Isabel de Villena) i al mallorquí Ramon Llull. Incloem-hi també l'intitulat «Sobre una fama antiga dels valencians» (reproduït més avall) en què compila testimonis concernents a l'ambient de dissipació constitutiu de la València dels segles XV i XVI i als comportaments amoris dels valencians i valencianes d'aquella societat. En els segons s'ocupa de temàtiques per les quals sent també una poderosa afició: la interpretació de l'obra d'autors distingits («Un poeta humanista [Agustí Bartra]»), el contrast entre personalitats pertanyents a ideologies i mons culturals diametralment oposats («Maragall i Unamuno, cara a cara»)¹⁹ o els pro-

¹⁸ En aquesta secció de notes crítiques en trobem de més expeditives, aquelles —la majoria— que contenen les dades informatives i crítiques bàsiques, i altres de més dilatades si els temes tractats són del seu interès, raó per la qual amplifica el comentari tot introduint-hi anotacions i reflexions complementàries. És el cas, per exemple, d'«El Cambó de Jesús Pabón», «La vida de Pere el Cerimoniós contada per Rafel Tasis», «Les memòries d'Amadeu Hurtado. Quaranta anys d'advocat», entre les de caràcter històric, polític o biogràfic i de «Les noves aventures de Janet Masdeu», «Contistes catalans en portugués», «Sobre una història de la literatura catalana», «Invitació a l'examen de consciència», «Noves versions de l'anglès i «Poesia de Pere Quart» entre les literàries. Fuster com a crític, principalment en aquells textos pels quals sent un atractiu especial, procedeix amb totes les prevencions i recursos escaients: es documenta en relació amb els factors implicats en el producte, entra a fons en l'obra, afina el sentit crític, exercita la síntesi, no s'està de plantejar objeccions si hi calen. En conseqüència no es farà estrany, dèiem, que procedesca més tard a la redacció de manuals i que s'hi aplique les característiques que ell mateix havia advertit en historiadors anteriors com Ruiz Calonja, autor d'una *Història de la literatura catalana* (1954), comentada elogiosament per ell al PB (30, abril 1955: 129-136).

¹⁹ És la traducció al català de l'article «Maragall, con Unamuno a un lado» publicat abans a *Verbo* (26, juliol 1952: 23-31).

blesmes entorn la projecció internacional de la literatura catalana («Literatura entre literatures»). D'altra part, hi ha l'assaig «Tres notes», amb tres entrades diferents, en què discorre sobre determinats tipus de conducta, proposa alteracions en la caracterització dels protagonistes: Otel·lo i Desdèmona, de la tragèdia de Shakespeare, i confronta la incapacitat dels europeus, tan enginyosos en tantes coses i tan fretuosos en altres, com en el fet d'engendrar «messies» i «profetes».

A l'apartat «Polèmiques» intervé en dues de les més impetuoses de llavors. La primera té com a rerefons l'*Antologia de la poesia catalana 1900-1950* (1951), de l'historiador i crític català Joan Triadú. Aquest fou acusat de sectari car el mètode seguit, recolzat en criteris selectius i no panoràmics, no era el més aconsellable en aquells temps de desfeta. No fou el nostre escriptor qui va desfermar-ne la discussió,

sinó Pere Calders, qui aprova la legitimitat del procediment, com també Joan Grases, Josep Pla i Maurici Serrahima en oposició a Antoni Ribera i Rafael Tasis.²⁰ Fuster se situa entre els simpatitzants: l'antòleg, indica, defuig la confecció d'una «poemoteca» a benefici d'una tria basada en consideracions personals d'estricta qualitat literària, on caben tant les devaluacions i revaloracions com les exclusions.²¹ La segona de les polèmiques, provocada, ara sí, per Fuster, prové d'afirmacions relacionades amb la recuperació cultural d'Eugeni d'Ors.²² L'assagista se sorprén perquè la mort de «Xènius» (25-XI-1954) passà en silenci i al soterrar no assistí cap figura de pes. És per això que es pregunta si, al marge de la deserció, no fóra possible una anàlisi desprejudiciada de les aportacions atenent al fet que va ésser una peça cabdal en el camp de la cultura catalana del seu temps. Es tractaria, comptat i debatut, «de

²⁰ Abans, en revistes de l'interior (*El Correo Catalán*, *Destino*, *Ressò*), ja s'havien produït reaccions en pro i en contra. Jordi Malé s'hi ha referit en «L'antologia de Joan Triadú (1951)» consultable en <https://lletra.uoc.edu/ca/obra/antologia-de-la-poesia-catalana-1900-1950-1951/detall>.

²¹ No és aquesta la primera vegada que el nostre autor teoritza sobre els problemes inherents a l'elaboració d'antologies. A la revista *Verbo* ho havia fet en prou ocasions i no havia restat elogis a les decantades a favor de la parcialitat o la selecció exigent. Això no obstant, ell i Albi, en una antologia de la poesia espanyola de 1939 a 1949 (no realitzada), partiren de la idea contrària: oferir «un panorama total y orgánico» d'aquella primera dècada de postguerra.

²² D'Ors fou el primer escriptor català llegit per Fuster i el primer que va enlluernar-lo, segons Josep Pla (cite per Isidre Crespo, ed. 2002: 206). Explica Pla, que les lectures recurrents de Fuster: «—castellanes com és de suposar— havien acabat per despertar-li una certa aprensió davant la mentalitat que per, entendre'ns, anomenarem carpetó-velònica: els homes del 98. Ortega i la seua mitologia castellana, acabaren per resultar-li una mica incòmodes». Altrement: «El senyor Ors i el seu mediterranisme utòpic, el seu afrancesament bàsic, la seva afectació divuitesca, el seu antiromanticisme, li resultaren prou més seductors». En tot cas, aquell primer contacte es produí en una conjuntura propícia, possiblement quan l'assagista suecà cercava oportunitats més enllà de les lletres espanyoles. La lectura d'orsiana degué efectuar-se a començaments de la dècada dels cinquanta a frec de la darrera edició del *Glosari* (Ed. Selecta, 1950) i la reacció immediata de Fuster fou l'escrit: «Cuando Eugenio d'Ors era Xènius» (*Verbo* 22, juny 1951: 35-38), en què mostra la seua disposició a tractar el «cas d'Ors» amb seny, al marge d'anècdotes personals, de les equivocacions i defeccions del personatge i prenent només en consideració les seues aportacions com a escriptor.

precisar si fou o no un intel·lectual valuos» cosa que ningú no pot dubtar ja que l'avalen una obra quantitativament i qualitativa considerable («cinquanta o seixanta volums, potser més, amb estudis sobre art d'un enginy insuperable»), ultra unes més que curioses «divagacions filosòfiques» i «tota mena de *mirabilia* propis de l'escriptor d'idees». La conclusió és que tot aquest efectiu no hauria d'ésser depreciat perquè contribueix a l'empobriment del patrimoni intel·lectual català.

A hores d'ara podríem sumar-hi un darrer apartat corresponent als textos signats majoritàriament amb el pseudònim «Vicent Peris».²³ Hi inclouríem els escrits en què es fa ressò de celebracions (la publicació, per exemple, del volum 300 de la «Biblioteca Selecta», dels centenaris dels naixements de Sant Vicent Ferrer i mossén Antoni M. Alcover, del significat de la festa de la Madalena coincident el 1956 amb l'exposició itinerant del *Diccionari Català-Valencià-Balear* a Castelló de la Plana), en què reflexiona sobre la necessitat d'un cinema en català, en què denuncia les deturpacions lingüístiques dels saineters valencians o en què es posiciona contra els articles de certs intel·lectuals conservadors, absolutament qüestionables per la restricció de mires dels autors, les omissions i els pensaments esbiaixats que posen en joc. Al primer, «Primavera i regionalisme», s'enfronta a la proposta de Rafael Calvo Serer, l'autor

d'*España sin problema* (1949), de comptar amb les aportacions de la perifèria: «nuestras regiones marítimas», per envigorir la castellanitat. I en l'intitulat «Alerta, valencians!» (reproduït a continuació), denuncia la inequitat del catedràtic de Filosofia de la Universitat de València, Francesc Alcayde Vilar, autor de «Las dos Valencias» (*Levante*, maig 1953), en la seua anàlisi del bilingüisme i la psicologia dels valencians ja que es fixa només en fets actuals i obvia elements històrics com l'existència d'una València exclusivament catalana durant els segles XIII al XVI, la decadència posterior, el procés d'espanyolització, etc. En els textos doncs d'aquest apartat, Fuster siga a partir d'una commemoració, la projecció d'*El Judes* del director Ignasi F. Iquino, l'escenificació d'una obra teatral o la lectura d'un article, embasta un seguit d'idees i opinions mitjançant les quals reivindica la figura de sant Vicent Ferrer, qüestiona les hipòtesis d'intel·lectuals del règim, s'interroga sobre les possibilitats d'un cinema català i el registre lingüístic en què s'hauria de vehicular, etc.

En total, dèiem, el nombre de col·laboracions de Fuster en aquests dues revistes és abundant ja que es compten per desenes. I a més de la quantitat no es pot recelar de la qualitat i l'oportunitat d'haver posat damunt la taula un seguit de qüestions que difícilment haurien empès la curiositat dels exiliats. Qüestions, assegura, que estan

²³ Sobre l'ús d'aquest pseudònim Cortés [Fuster] 1991: 40-41).

«massa oblidades i que és imprescindible revisar serenament» com ara la reivindicació de Xènius en allò que és incontestablement reivindicable, és a dir, com a «gran promotor cultural i [...] escriptor notable, com pocs n'hem tingut després», o el capteniment de sant Vicent Ferrer, distorsionat per tòpics impassables, menystingut pels historiadors catalans, instrumentalitzat pels espanyols i nogensmenys d'una gran transcendència per a la Historia de Catalunya.²³ I en un altre ordre de coses, fou qui va cridar l'atenció envers la problemàtica que envolta la projecció internacional de la literatura catalana i qui va reactivar el debat i la necessitat del restabliment de la consciència d'unitat cultural dels països de la mateixa àrea lingüística. Clar que a Mèxic ja venia formulant-se el pensament pancatalanista des de l'aparició dels *Quaderns de l'exili* (1943-1946), però va ésser ell qui li va conferir espenta i actualitat i qui va emplaçar tothom: catalans, valencians i balears, d'ençà i d'enllà de l'Atlàntic a ser-ne conscients.

* * *

A fi d'exemplificar la presència del nostre escriptor en aquestes revistes he triat dues col·laboracions primerenques: «Alerta, valencians!» (PB 9, maig-juny 1953) i «Sobre una fama antiga dels valencians» (PB 38,

desembre 1955). No cal dir que qualssevol altra alternativa hauria estat igualment vàlida en funció lògicament de l'atribut de Fuster que es vulga accentuar: l'erudit, el polèmic, el reivindicatiu, el crític, l'historiador, l'assagista, perquè de tots hi podríem localitzar aportacions representatives.

Nosaltres hem optat pels dos textos suara esmentats perquè són dels primers tramesos a Mèxic, en un moment en què l'autor està fent-se conèixer. Perquè són dels menys publicats, perquè contenen molts dels trets que li reconeixem i són demostratius de la seua voracitat lectora. Així mateix, perquè n'hi podem constatar la capacitat d'argumentació, l'oposició contra una intel·lectualitat espanyola tendenciosa i la bel·ligerància enfront de les deformacions interpretatives. He tractat doncs de fer visible un Fuster inicial que deixa entreveure les seues maneres, el seu estil, els temes que li interessin, la llibertat de judici amb què els tracta, una maduresa intel·lectual considerable i un cert desafiament al poder per tal com contraria el pensament de dos dels factòtums del règim, etc. El primer és un dels seus estudis capdavanters d'història cultural: un text curiós, resultat de l'amplitud de lectures; l'altre és un dels escrits atent a l'avenir dels valencians i de denúncia contra les teories que desdibuixen la personalitat col·lectiva del nostre poble. Tots dos ens permetran confrontar

²⁴ No es pot enjudiciar el sant valencià, exposa Fuster, amb la mentalitat del segle XX, sinó considerant les circumstàncies de l'època en què va viure i cal sobretot reprendre la tasca de l'erudit Josep Sanchis Sivera, editor dels *Sermons*, en tant que representen un via fonamental per conèixer «la vida de la nostra terra en l'Edat Mitjana».

les imatges que es desprenen d'aquestes dues Valències i dels valencians en segles tan allunyats.

ALERTA, VALENCIANS!

El catedràtic de Filosofia de la Universitat valentina, doctor Alcayde Vilar, ha publicat al diari *Levante* una sèrie d'articles titulada «Las dos Valencias», tractant temes urbanístics i culturals de la capital del País Valencia. El quart d'aquests articles, aparegut el 31 de maig, enfoca la qüestió del bilingüisme de la nostra ciutat i no hi ha dubte que, a desgrat del punt de mira regionalista-ben-entés de l'autor, conté observacions dignes de ser meditates amb urgència pels nostres conterrànies. El doctor Alcayde se situa en el terreny estret dels fets indiscutibles. I un d'aquests fets és la dualitat idiomàtica dels habitants de Valencia. «Valencia —diu— habla mal el catalán y el castellano, porque ambos idiomas se influyen de continuo, se contaminan e impurifican. Así oímos hablar un catalán lleno de voces y giros castellanzados y un castellano lleno de palabras y modos catalanzados. Por esto el pueblo valenciano, Valencia, espontáneamente y naturalmente, habla mal ambos idiomas: el catalán con acento castellano y éste con acento catalán». Es refereix també al fenomen —al vici— tan característic de la ciutat —perquè Alcayde parla sempre de la ciutat i no del País—, que la gent par-

le català i castellà passant d'una llengua a l'altra, en una mateixa conversa i amb els mateixos col·locutors. L'articulista segueix dient que la llengua és l'expressió de la psicologia d'un poble, i per això a València coexisteixen dues ideologies, dos temperaments, dues actituds distintes i fins a cert punt oposades. Coexistència que té com a resultat una psicologia complexa —que no tenen les ciutats monolingües—: Burgos o Girona, per exemple. «En cambio, Valencia tiene dos psicologías fusionadas, y por esto en Barcelona somos catalanes adulterados y en Madrid, castellanos mixtificados. Esto produce un complejo de inferioridad ciudadano que se manifiesta en todas las actuaciones públicas... Ese complejo de inferioridad ciudadano, aunque inconscientemente, influye en toda actividad. Así, en toda exaltación de valores regionales, el entusiasmo valencianista parece siempre excesivo a los propios valencianos, porque la parte de psicología castellana que hay en ellos les reclama también su afecto. Es como si tuvieran miedo de expresar en público ese amor a Valencia, como si fuese un amor pecaminoso o ilegal. Parece que tengan que hacerse perdonar esas manifestaciones efusivas, cordiales y espontáneas de su amor a la Región». Cita, per últim, el cas de l'elecció de vocal suplent de la comissió de la falla infantil del carrer de Bonaire —la cosa ja no pot ser mes irrisòria— en què l'elegit, en prendre possessió del «càrrec», s'alçà i féu *declaraciones vehementes de amor a España...*

Hi ha en tot açò que diu el professor Alcayde apreciacions discutibles o lleugeres, que no val la pena d'aclarir ara. Però tres punts hi queden definits i plantejats de manera contundent: 1) El problema del bilingüisme real de la ciutat (sobre el qual els valencianistes entusiastes solen adoptar la tàctica de l'estruç); 2) la proclamació del complex d'inferioritat dels valencians (que es pot fer extensiva al de tots els habitants del País i per altres raons que les que diu Alcayde); i 3) haver arreplegat públicament —encara que no massa declaradament— la debilitat que tenen els valencians de fer exagerades demostracions d'amor a Espanya sempre que parlen de València, de les coses del País Valencià, encara que aquestes siguin tan insignificants com una falla infantil. Del que no parla, ni parlarà, el catedràtic de Filosofia és de la significació d'aquests *fets* per al futur. Bé està que vulga desentendre's de les qüestions d'origens, polítiques o filològiques, molt delicades de dir, avui. Em pense, però, que aquests *fets*, aquesta actualitat innegable, no ha de satisfer ni tan sols el mateix articulista, que tan pagat es mostra respecte de la fatalitat històrica conformadora de la ciutat d'ara. Que l'estat en què ens trobem és lamentable, ho prova la simple enunciació dels fets que fa Alcayde: el bilingüisme, el complex d'inferioritat i l'espanyolisme històric i impertinent, són fenòmens que suposen una irregularitat, una anormalitat en la marxa vital de València. Ara bé: si hem arribat en aquest extrem, es deu al menfotisme, a la

inhibició, a la desprevinguda passivitat dels valencians en els últims temps. És lògic, en conseqüència, que, davant aquells tres defectes constitucionals del valencià d'avui, no capia seguir la mateixa línia d'inèrcia. Si a hores d'ara estem malament, som un poble malalt, ¿què serà en el futur, quan s'haja endanyat aquesta triple desgràcia? Si el doctor Alcayde hagués anat més enllà dels fets, o millor dit, si no s'hagués limitat a l'examen dels fets actuals i encara de només certs fets actuals, no hauria equiparat en importància essencial l'element català i l'element castellà de la vida valenciana.

Una mirada als orígens, al passat, li podria recordar que del segle XIII al segle XVI hi hagué una València exclusivament catalana: l'única València que ha estat fecunda, en magnífica plenitud per a l'esperit i per a la història. Quan el País Valencia es bilingüïtza és quan comença la seua davallada històrica i cultural. No sé si el bilingüisme n'és la causa o l'efecte: n'és un senyal massa gros perquè no el tinguem en compte a l'hora de les reflexions. Alcayde —i tothom— sap que si al País Valencià hi ha encara una mica de *vida* en l'ordre de l'esperit, aquesta vida és catalana en el fons —àdhuc en el fons i en la forma. El valencià castellanitzat pensa en Madrid i procura marxar-hi: ací se sent com en terra estranya, desconnectat de l'ambient, ofegat. Llevat de Blasco Ibáñez —que a desgrat de la seua nissaga aragonesa, se'ns apareix castellanitzat a mitges només—, llevat de Blasco, dic, les dues grans figures valenci-

anes, Azorín i Miró, i la morralla literària i científica posterior, un García Sanchiz, un Calvo Serer, un López Ibor, s'incorporaren a la cultura castellana, no solament pel fet de la llengua, sinó per tota llur activitat, realitzada sense una referència immediata ni mediata al tros d'humanitat que habita la nostra terra i que en ella ha de viure i ha de morir.

No sé si serà possible una veritable descatalanització del País Valencià, per molt intel·ligents i constants que siguen les potències castellanitzadores i per molt degradat que estiga el poble valencià. Però ja coneixem quines són les conseqüències d'aqueixa descatalanització en la mesura que s'ha complert del segle XVI ençà. Com més s'ha descatalanitzat —o han descatalanitzat— el País Valencià, menys ha pesat la nostra terra com a entitat espiritual i com a força política: cal que ens ho repetim sempre, a nosaltres mateixos. Precisament la gran tragèdia dels ingenus valencians, en l'actualitat, es veure el contrast que hi ha entre el vigor econòmic, la riquesa estu-penda del País Valencià, i la seua insignificança dins l'òrbita espanyola. Per contra, ¿què suposaria per al País Valencià el seu retorn a la catalanitat originària, la seua reintegració? No són tan innocent que faça dependre de la llengua cap miracle extraordinari. Però la llengua, en aquest cas, fóra un factor francament polític, perquè implicaria consciència i voluntat. És més que probable que, descastellanitzats, no començássem a produir genis de les lletres ni

de la política. No es tracta d'això tampoc. Es tracta d'allò altre que ara notem que ens manca, es tracta de la mera *normalitat* vital, de *ser*, com qualsevol altre poble, com nosaltres mateixos fa uns segles: es tracta, per dir-ho amb un mot clàssic, *d'esdevenir, els qui som, el que som*.

Pont Blau 9 (maig-juny 1953)

SOBRE UNA FAMA ANTIGA DELS VALENCIANS

La ciutat

«In tutta Catalogna non è più lasciva ed amorosa città», escrivia Matteo Bandello: ho havia sentit dir a molts «mercadanti genovesi» que havien conegut la València rica i vitalíssima de finals del XV i principis del XVI. I no era el frare novel·lista l'únic escriptor italià que va deixar-nos constància d'una extrema reputació de la galanteria, indiscutiblement ben guanyada pels valencians, en el món europeu del Renaixement. Benedetto Croce i Arturo Farinelli han publicat un bon nombre de testimoniatges literaris que reflecteixen, si més no, la picant satisfacció dels nostres veïns d'ultramar —subjectes, aleshores, a la mateixa fama— en trobar a València l'espectacle d'un altre llibertinatge col·lectiu. Potser arribarien a creure que els italians exageraven: atribuïnt-nos uns costums relaxats, no solament es trobarien consolats de llur propi

relaxament, sinó que encara es venjarien per la calúmnia de la nostra presència dominant en llur país. Però això serien explicacions massa inconsistents. Car les insinuacions i les denúncies provinents d'Itàlia es completen amb d'altres que podríem espigolar en les novel·les i els llibres de viatges, en els drames i els poemes, d'autors de les més diverses parts d'Europa: portuguesos, flamencs, castellans, tudescos i francesos, als quals no sempre cabria adjudicar un ressentiment previ envers els catalans, ni una situació moral —o immoral, si voleu— semblant a la nostra.

Os jardins de Valença de Aragão
em que o amor vive e reina, onde floresce,
por onde tantas rebufadas vão...,

diu Saa de Miranda. «L'admirable bourdeau» de València, que Antonie de Laligny, senyor de Montigny, descriu en 1501, era cèlebre per tot arreu: Menéndez Pelayo senyala com és al·ludit, indefectiblement, en la majoria, en la totalitat de les *Celestinas* que seguien la del batxiller Rojas. «Más ganaba yo», afirma un personatge de *La lozana andaluzal*, «que puta que fuese en aquel tiempo, que por excelencia me llevaron al publique de Valencia...». Els documents conservats confirmen, en efecte, que tot això que els forasters descobrien a la nostra ciutat, i que havia esdevingut un tòpic turístic i literari a l'Europa renaixentista, era cert: tot això i moltes coses més. Fóra oportú recordar, com a exem-

ple, l'abundància de disposicions municipals en matèria sumptuària, limitant el luxe en el vestir i en les festes familiars dels valencians del XV. Fins i tot podríem referir-nos a l'extensió per convents i monestirs —d'«espluga e niu de vicis e pecats», en qualifiquen un els Jurats, l'any 1414— d'aquella exultant disbauxa. No cal dir que un judici purità estaria, ací, fora de lloc. Ni significa que, contemporàniament, no hi haguessen valencians tocats de puritanisme. Però sempre haurem de reconèixer que el to general d'aquell moment de la vida valenciana —un segle llarg, almenys— ve donat per la desenfrenada alegria sensual. Era l'època del màxim esplendor material i intel·lectual del País València, i València, gran ciutat com mai més no tornaria a ésser-ho, podia i volia abocar-se a fruit-lo, i s'hi lliurava sense límits ni prevencions. Si els valencians d'aquell temps haguessen conegut les opinions i les censures que corrien, sobre llur conducta i llur ciutat, pels llibres europeus, no haurien sabut desmentir-les: és més, crec que se n'haurien enorgullit i s'hi haurien complagut. Ignore si algú ha explorat la literatura escrita a València entre el XV i el XVI per esbrinar, exactament, quina consciència tenien els valencians de llur prestigi eròtic. L'atzar de la lectura em permet d'aportar ací alguns textos curiosos, que fan un bon subratllat, corroborador, dels textos aliens. De tota manera, una bona part de la literatura originària de València, pertanyent al període esmentat, participa del clima lliure, desca-

rat i escandalós en què es movia la nostra societat. Des del *Tirant* fins al que Miquel i Planas titula *Cançoner satíric valencià*, les obres a citar serien de les més interessants de les lletres catalanes medievals. I encara algunes, com el *Llibre de les dones*, que naixen d'una pruija moralitzadora, coincideixen, de retop, a confirmar allò que les altres delaten.

Els valencians

Una de les conseqüències de l'ambient llicencios d'aquella valenciana «tardor de l'Edat mitjana», és l'aparició de l'home valencià convertit, si val l'expressió, en heroi eròtic. Res no podia ésser tan propici perquè es perfilàs, fins i tot amb una derivació caricaturesca, la figura d'un «hom de fembres» particularment espontani i quasi com exigit per les circumstàncies. Ja ben entrat el XVI, Venturino da Fabriano descrivia els cavallers valencians vestits «con ogni sorta di lindezza e ornamento, ben spesso piuttosto muliebre che virile». Aquesta afectació en l'abillament no era nova —més aviat devia acompanyar l'opulència econòmica i cortesana de la ciutat, al llarg del XV—, i venia a afegir-se al gust pels perfums i els afaits. Una cançó carnavalesca del temps de Lorenzo el Magnífic comença esmentant els valencians:

Siam galanti di Valenza
qui per paggi capitati,
d'amor già presi e legati

delle dame di Fiorenza...
Secondo i nostri costumi
useremo ancor con voi;
usseletti, olii e profumi,
donne belle, abbiám con moi...,

i deixa explícit el port exterior d'aquell tipus d'expert amorós. El seu capteniment era proverbial: l'Ariosto, en *Orlando Furioso*, diu d'un dels seus personatges que

tutto ne' gesti era amoroso, come
fosse in Valenza a servir donne awezzo,

i l'Aretino fa una referència burlesca a tot això en dos noms que, per ells mateixos, resulten admirablement reveladors: Don Cirimonia di Moncada i el Signor Lindezza de Valenza. És clar, i en el pitjor dels casos, també la ironia ve a ésser un homenatge à *rebours* a les qualitats atractives dels valencians. No ni ha dubte que aquells avantpassats nostres eren refinats en llur tàctica: cal suposar, a més, que sabien doblar llur apetit amb la millor de les fantasies. La propensió amorosa, si hem de creure encara els italians, era universal entre els hòmens de la València daurada: vull dir que l'edat no els eximia, per avançada que fos, de la destresa amatòria. «Plerique Valentini cives», afirma l'humanista Pontano, «tum senes tum iuvenes, amoribus dediti ac delitiis». I m'incline a calcular que, si eren *irresistibles*, era principalment per gosadia: les dones se sentirien atretes, tant com per l'elegància o per la seducció de

les maneres, per l'embranchida incontinent. Jaume Roig, en el *Llibre de les dones*, ens conta una graciosa historieta, en la qual trobem especificada la idea que els valencians tenien d'ells mateixos com a tals herois eròtics. Una monja templa impúdicament el seu metge —una escena pareguda, però amb una altra mena de protagonistes, hi ha als *Ragionamenti* de l'Aretino—, i com que el bon home resistia a la provocació, ella expressa el seu menyspreu dient:

Vos Josef sou,
l'egipcià;
valencià
fósseu cuidava.

Oposar l'home valencià al cast Josep de la Bíblia resulta tan significatiu, que no necessita comentaris. Un altre fragment literari que convé aportar és de l'austeríssim —a estones— cavaller Ausiàs March:

Dones, què farà qui Amor no l'acull
de son hostel, per ésser grosser vell?
Valencià de tal cas no s'apell.

Ja queda mencionada l'observació de Giovanni Pontano, feta a propòsit d'un tal Carrascio de València que, a vuitanta anys, passejava per Nàpols tocant la trompa i cantant els seus amors. La senectut, segons sembla, no dispensava els valencians de l'exercici amorós: o si no, «valencià de tal cas no s'apell». Sens dubte, el destí final d'aquest heroi galant és —com hauria dit el

meu paisà Bernat i Baldoví— «l'agüelo Polllastre»: el vell verd. Però, fos com fos, els poetes del País Valencià, en el pas del XV al XVI, es van prendre molt seriosament el problema de les perspectives amoroses dels vells.

Les valencianes

«Au regard des dames», anotava el flamenç Lalaing, «elles sont les plus belles et plus gorgiases et mignones que on sçace». «Le donne de Valenza», afegeix Fabriano, «sonó più belle dall'altre sinora viste in Spagna, e più invernisate o lisciata e liberrissime nella vita loro».

Toda jardín de placeres
y deleites abastada,
de damas lindas, hermosas,
en el mundo muy loada...,

llegim en un romanç d'Alonso de Proaza, al *Cancionero General*. Si la bellesa de les valencianes queda sempre proclamada en primer lloc, també ho és, de seguida, la lleugeresa que les caracteritza. Era natural. El crèdit galant de què gaudien la ciutat i l'home valencians, a València i fora de València, només es podia explicar a expenses del bon nom i de la bona fama —per dir-ho en termes consuetudinaris— de la dona valenciana. És massa evident que la llicència dels costums no pot anar a càrrec dels barons exclusivament. Àdhuc comp-

tem amb fabulós al·legat contra les dones en general, i contra les valencianes, si bé es mira, en particular —l'acció del llibre passa, en bons trossos, a València—: l'*Es-pill*, de Jaume Roig, en el qual es tracta de transferir totes les culpes del desori moral a les dones. Ja sé que el poema del metge valencià respon a una constant de misogínia, comuna a tota Europa durant un temps. Però ni això, ni la irritació moralitzant del poeta que l'indueix a la visió pessimista, no lleva significació a l'obra. La història, la petita història local, ens confirma la veritat de la narració de mestre Jaume, si no en els detalls, en la tònica. Potser només se li podria reprotxar allò que amaga: més que misogin —i ho és tant!—, Roig se'ns apareix andròfil. Exagera, però no quan malparla de les dones, sinó quan calla dels hòmens, els quals pinta dotats d'una virtut o d'un candor difícils de creure. És Matteo Bandello qui precisa l'expertesa amorosa de les dones valencianes, valent-se sempre de les notícies d'aquells «mercadanti genovesi». Són, diu, «bellissime e vaghe» i saben jovialment «invescar gli uomini». Si per casualitat cau en llurs mans «qualque giovine non troppo esperto», elles l'espavilen de tal manera «che le siciliane non sono di loro migliori ne più scaltrite barbiere». I a propòsit d'això, Benedetto Croce —de qui obtinc la informació italiana— recorda que la Fiacumetta de l'*Orlando*, que enganyava tan gentilment Giocondo i el rei Astolfo, era, precisament, filla d'un hostaler «che tenea albergo al porto di Valenza». Però,

sense arribar a l'extrem una mica dur del Bandello —cal suposar que els mercaders genovesos freqüentarien una mena bastant concreta de dones, en llurs estades a València—, trobem en el *Tirant* una versió «respectable» de les mateixes virtuts. És l'únic passatge de la nostra gran novel·la quatrecentista que parla de la pàtria dels seus autors. Passatge, per cert, ben pintoresc i carregat d'un eufòric entusiasme local, quant a la ponderació de la terra, i paradoxalment de mal auguri respecte del futur de la ciutat. Però venint al cas: «la gent qui es d'allí natural», escriu Joanot Martorell, «molt bona e pacífica e de bona condició»; i agrega que les valencianes, en concret, «són molt femenils, no molt belles, mas de molt bona gracia e més atractives que totes les restants del món». I sí, Martorell confirma que sabien «invescar gli uomini»: «Ab llur agraciast gest e ab la bella eloqüència encativen los hòmens». Efectivament, el cavaller novel·lista pensa en unes dames distintes a les dels mercaders de Gènova. Tanmateix, el sentit últim és bastant afí, i en aquell escenari virolat, de la València que encetava el Renaixement, les dones es mouen potser «plenes de seny», però també endutes per la joia de viure, amigues del plaer i de la vanitat. Europa, a la seua manera, les admirava.

Pont Blau 38 (desembre 1955)

BIBLIOGRAFIA

- FURIÓ, ANTONI (1995). «Introducció» a Joan Fuster: *Llegint escrivint*. Barcelona: Prensas Ibéricas.
- FUSTER, JOAN (1991). *Textos d'exili* (Santi Cortés, ed.). València: Generalitat Valenciana.
- (1993). *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca* (Josep Ferrer i Joan Pujades, eds.). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- (1995). *Papers d'exili 1950-1967* (J. Ferrer i J. Pujades, eds.). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- (1998). *Correspondència 2. Agustí Bartra i altres noms de l'exili americà* (S. Cortés, ed.). València: Editorial Tres i Quatre.
- (2002 i Josep Pla). *De Fuster a Pla amb camí de tornada* (Isidre Crespo, ed.). Gandia: CEIC Alfons el Vell.
- PLA, JOSEP (2002, veg. Fuster, J.)
- MANENT, ALBERT (1989₂). *La literatura catalana a l'exili*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- MASSOT I MUNTANER, JOSEP (1992). *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIBERA LLOPIS, JUAN M. (2005). «Arqueologia i lectures castellanques o carpetovetòniques de Joan Fuster» dins *Joan Fuster, vicis de la lectura* (Ferran Carbó, ed.). València: PUV.
- RIERA LLORCA, VICENÇ (1993, veg. Fuster, J.)
- (1994). *Els exiliats catalans a Mèxic* (J. Ferrer i J. Pujades, eds.). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- (2003). *Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili* (J. Ferrer i J. Pujades, eds.). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.